

บทที่

1

การสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์น้ำ
คลองแสนแสบ : ชุมชนมัสยิดกมาลอุลอิสลาม กรุงเทพมหานคร

**The Use of Communication to Create People Participation
in Water Conservation at Khlong Saen Saep :
Masjid Kamal-UI-Islam Community, Bangkok**

บุรานี เวียงสิมมา
Burane Wiangsimma

บทที่

1

การสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์น้ำ
คลองแสนแสบ : ชุมชนมัสยิดกมาลูลิสลาม กรุงเทพมหานคร

The Use of Communication to Create People Participation
in Water Conservation at Khlong Saen Saep :
Masjid Kamal-UI-Islam Community, Bangkok

บุราณี เวียงลิ้มมา¹
Buranee Wiangsimma

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง “การสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์น้ำ
คลองแสนแสบ : ชุมชนมัสยิดกมาลูลิสลาม กรุงเทพมหานคร” วัตถุประสงค์การ
วิจัยครั้งนี้คือ ศึกษาการสื่อสารชุมชน บทบาทของผู้นำในการสร้างการมีส่วนร่วม
ระดับการมีส่วนร่วม และเครือข่ายการสื่อสารในการอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบ
ของสมาชิกในชุมชน ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ 2 วิธีการ คือ การวิจัยเอกสาร
(documentary research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview)
ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบ จำนวน 19 คน
ผลการวิจัยพบว่า การสื่อสารระหว่างกลุ่มผู้นำชุมชนที่ประกอบด้วยอิหม่าม
คณะกรรมการมัสยิด คณะกรรมการชุมชนและผู้อาวุโสในชุมชนกับกลุ่มชาวบ้าน
เป็นรูปแบบการสื่อสารสองทาง (Two-Way Communication) ทิศทางการไหล
ของข่าวสาร (Flow of Information) เป็นแบบบนลงล่าง (Top-Down) อย่างไม่
เป็นทางการ (Informal Communication) เน้นการสื่อสารเชิงของความร่วมมือ
ผ่านสื่อบุคคลมากกว่าการสั่งการ ส่วนการสื่อสารระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้านนั้น
เป็นรูปแบบการสื่อสารรอบทิศทาง (Two-Way Communication) ทิศทาง
การไหลของข่าวสาร (Flow of information) เป็นแบบแนวนอน (Horizontal)
และมีลักษณะหลากหลาย (Multiplicity) เน้นการสื่อสารในเชิงปรึกษาหารือ

¹ นักศึกษามหาบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยรองศาสตราจารย์พรทิพย์ สัมปตตะวนิช เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

นอกจากนี้ ชาวบ้านยังมีรูปแบบการสื่อสารผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ผ่านสื่อบุคคล ผ่านสื่อกระจายเสียงระบบเสียงตามสาย ผ่านสื่อโทรศัพท์ ผ่านเครือข่ายสังคมออนไลน์ (Social Network) หรือการพูดคุยแบบเผชิญหน้า (Face to face) โดยมีสาร (Message) ที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ในการสื่อสารจำแนกเป็น 2 ประเด็นคือ 1) ประเด็นเรื่องความสะอาดที่ยึดหลักการศาสนาอิสลามซึ่งระบุไว้ในอุลถูรอัน คือ ความสะอาดเป็นส่วนหนึ่งของการศรัทธา และน้ำเป็นส่วนสำคัญที่ชาวมุสลิมต้องใช้ชำระล้างร่างกายให้สะอาดก่อนเข้าเฝ้าพระผู้เป็นเจ้าผ่านการละหมาดวันละ 5 ครั้ง และ 2) ประเด็นเรื่องผลประโยชน์ที่สมาชิกชุมชนทุกระดับจะได้รับร่วมกันจากการอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบ บทบาทของผู้นำในการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมคือเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change agent) และเป็นครู (Teacher) สมาชิกชุมชนมีสัจดกบาลลูลอิสลามมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบใน 3 ระดับคือ 1) ระดับการตัดสินใจ (Decision Making) 2) ระดับการร่วมมือ (Cooperation) และ 3) ระดับการใช้ประโยชน์ (Utilization) คุณลักษณะเครือข่ายการสื่อสารของชุมชน 1) กลุ่มครู มีลักษณะการสื่อสารเครือข่ายเป็นแบบกระจายอำนาจ (Decentralized Communication) 2) กลุ่มโรงงานอุตสาหกรรมมีลักษณะการสื่อสารเครือข่ายแบบมีศูนย์กลาง (Centralized Communication)

คำสำคัญ : การสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมของชุมชน การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม บทบาทผู้นำ เครือข่ายการสื่อสาร

Abstract

The objective of this research on “Communication to Create Community Participation in Water Conservation at Khlong Saen Saep: Masjid Kamal-Ul-Islam Community” is to study the community communication, the leadership role in participation, creation, participation level, and community members’ communication network on water conservation at Khlong Saen Saep. The researcher applied two qualitative research methods including documentary research and in-depth interviews of 19 experts in water conservation at Khlong Saen Saep.

The findings of the research indicated that the communication between the groups of community leaders which were consisted of

Imams, Masjid committee, community committee and the seniors in the community with the villager groups was in the mode of two-way communication, top-down flow of communication, informal communication, and cooperative communication emphasis through personal media more than commanding. The communication between villagers and villagers was in the mode of three hundred and sixty degree communication, horizontal flow of information with multiplicity, and deliberative communication emphasis. In addition, the villagers also had the mode of communications through different activities, personal media, broadcast media by wired broadcasting system, television media, on-line social network or face-to-face conversation. The messages created for use in communication were classified into two perspectives including : 1) cleanness perspective based on Islam principle mentioned in Al-Quran that the cleanness is a part of devotion and water is the core that Muslims must utilize for washing body to be clean before appearing in front of god through the Salat times, the worship of the Allah's kindness for five times per day; and 2) benefit perspective mutually gained by all levels of community members from the water conservation at Khlong Saen Saep. The roles of the leaders in communication to create participation were as the communicator of knowledge, change agent and teacher. The community members of Masjid Kamal Ul-Islam participated in water conservation at Khlong Saen Saep in three levels consisting of 1) Decision-Making Level, 2) Cooperation Level, and 3) Utilization Level. Moreover, the characteristics of the community media networks included 1) teacher group having the type of decentralized communication network, and 2) industrial factory group having the type of centralized communication network.

Key words : Communication, People Participation, Environment Conservation, Roles of Leaders, communication Network

บทนำ

ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในชุมชนต่าง ๆ นั้นมีปัจจัยจากหลายสาเหตุ เช่น ความเจริญเติบโตของสังคมเมือง ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมที่มีผลให้วิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลก แม้จะมีหลายองค์การจากทั้งภาครัฐและเอกชนพยายามฟื้นฟูเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องน้ำในคลองแสนแสบ แต่ปัญหาที่สำคัญ คือ สมาชิกในชุมชนไม่ให้ความร่วมมือ ขาดการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในชุมชน ทั้งที่ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในพื้นที่อาศัยของตนเองนั้นส่งผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อม หากสมาชิกในชุมชนให้ความร่วมมือ ร่วมใจ ระดมความคิดเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจะช่วยแก้ไขปัญหาในชุมชนได้อย่างยั่งยืน (กาญจนา แก้วเทพ, 2549 : 26 - 27)

ชุมชนมัสยิดกมลาอุอิสลามเป็นตัวอย่างของความสำเร็จของการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชน โดยได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวประเภทชุมชนเมื่อปี 2550 และประเภทบุคคลอิหม่ามวินัย สะมะฮุน ในปี 2552 ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ศึกษาแนวทางการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องน้ำคลองแสนแสบที่เต็มไปด้วยผักตบชวาจนผู้คนสามารถเดินข้ามคลองไปบนกอผักตบได้ หรือภาวะน้ำเน่าเสียที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของสมาชิกชุมชนให้กลับมาใสสะอาดจนสามารถใช้ในการอุปโภคได้ในปัจจุบัน

ชุมชนมัสยิดกมลาอุอิสลามตั้งขนานไปกับคลองแสนแสบในพื้นที่เขตมีนบุรี และเขตคลองสามวากรุงเทพมหานคร ประกอบด้วยชุมชนย่อยจำนวน 23 ชุมชน มีประชากร 15,000 คน จาก 2,000 ครัวเรือน สมาชิกชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและรับจ้าง ฐานะโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง เป็นชุมชนเก่าแก่มาก ตั้งแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ บรรพบุรุษที่ก่อตั้งชุมชนเป็นชาวมุสลิมมลายู จากรัฐไทรบุรีและเปอร์ลิส ซึ่งเป็นรัฐหนึ่งในสยามเมื่อครั้งอดีตสมัยรัชกาลที่ 1 ล่วงถึงรัชสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อทรงมีพระราชดำริให้ขุดคลองแสนแสบขึ้น บรรพบุรุษของ

ชุมชนมาช่วยชุดคลอง และได้รับพระบรมราชานุญาตให้ถือครองที่ดินบริเวณริมฝั่งคลองแสนแสบนับเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เมื่อล่วงเข้าสมัยรัชกาลที่ 5 จากการเสด็จประพาสคลองแสนแสบ และได้แวะพักที่บริเวณมัสยิดแห่งนี้ที่กำลังก่อสร้างอาคารมัสยิดขึ้น พระองค์ได้ทรงพระราชทานอิฐ หิน ทินทรายที่จะใช้ในการก่อสร้างให้แก่ชาวมุสลิมในขณะนั้น ถือเป็นความซาบซึ้งที่สร้างขึ้นเป็นสาร (Message) ในรูปแบบของประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนที่สื่อสารต่อ ๆ กันมารุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ชุมชนมัสยิดกมลาอิสลามจึงมีความผูกพันและความรู้สึกเป็นเจ้าของต่อชุมชนที่ตนอยู่อาศัย ประกอบกับการมีมัสยิดเป็นศูนย์กลางในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งศาสนา การศึกษา การปกครอง การพักผ่อนหย่อนใจ ทำให้ชุมชนมัสยิดกมลาอิสลามดำรงความเป็นชุมชนเฉพาะตนอย่างมั่นคง ปัจจัยที่ทำให้ชุมชนกมลาอิสลามประสบความสำเร็จสอดคล้องกับแนวคิดการมีส่วนร่วม และการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อแก้ไขปัญหา คือ (Poplin, 1979)

1) เป็นชุมชนที่มีอัตลักษณ์และประวัติการอยู่ร่วมของสมาชิกในชุมชนมายาวนาน โดยชุมชนกมลาอิสลามก่อตั้งขึ้นตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) และสมาชิกในชุมชนดำเนินชีวิตตามวิถีของชาวมุสลิมที่มีความเกี่ยวพันกันทั้งกิจกรรมทางศาสนา และมีความสัมพันธ์เป็นเครือญาติกัน

2) มีระบบและกลไกการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม คือ ชุมชนมัสยิดกมลาอิสลามมีผู้นำทางศาสนา คือ อิหม่ามที่ทำหน้าที่เป็นผู้นำชุมชนที่มีความรู้ความสามารถเฉพาะบุคคลทั้งในเรื่องหลักการศาสนาจากการเป็นครูสอนศาสนาในชุมชนมาก่อน ประกอบกับการเป็นผู้นำโดยธรรมชาติที่มีทักษะในการสื่อสารที่รับฟังความคิดเห็นของชุมชน เสียสละ ทำประโยชน์ให้แก่ชุมชน และจากการที่อิหม่ามเป็นคนในชุมชนมาตั้งแต่บรรพบุรุษ คู่ันเคยกับสมาชิกในชุมชนทุกคน จึงเกิดความเข้าใจต่อผู้รับสารทั้งด้านความเชื่อ ทศนคติ ของสมาชิกชุมชน จึงสามารถสร้างสารที่สอดคล้องกับความเชื่อและทัศนคติของผู้รับสาร พร้อมกันนี้ความศรัทธาที่สมาชิกชุมชนมีต่ออิหม่ามในฐานะผู้ส่งสาร ที่มีบารมีและคุณธรรมสูงเป็นทุนทางสังคม จึงใช้ช่องทางการสื่อสารและระบบกลไกทางการสื่อสารช่วยพัฒนาและสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยการเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้รับสารได้ตามเป้าหมายของการสื่อสารตั้งรายละเอียดโดยสังเขปเกี่ยวกับผู้นำที่จะนำเสนอต่อไปนี้

นายวินัย สมะฮะอุน หรือมัจวาน สมะฮะอุน (ภาษาอาหรับ) เข้ารับตำแหน่งอิหม่ามมัสยิดกมาลูลอิสลามเมื่อปี พ.ศ. 2523 โดยตำแหน่งอิหม่ามนอกจากหน้าที่ในการนำละหมาด สอนและเผยแพร่หลักการศาสนาอิสลามแล้วยังต้องรับผิดชอบต่อผู้ตามซึ่งคือสมาชิกชุมชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ดังนั้นผู้ที่จะเป็นอิหม่ามได้ต้องได้รับการเลือกจากสมาชิกในชุมชน อิหม่ามวินัย สมะฮะอุน จึงเป็นผู้นำที่มีคุณสมบัติตามที่สมาชิกชุมชนต้องการ ด้วยเหตุนี้อิหม่ามจึงสามารถขอความร่วมมือจากสมาชิกในชุมชนดำเนินการใด ๆ ได้เป็นอย่างดี พร้อมกันนี้พื้นฐานวิถีชีวิตของชาวมุสลิมระบุชัดเจนว่าผู้ตามมีหน้าที่ต้องเชื่อฟังผู้นำ สมาชิกชุมชนจึงให้ความร่วมมือในเรื่องต่าง ๆ อย่างรู้หน้าที่และเพื่อการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน

อิหม่ามวินัย สมะฮะอุน เริ่มการพัฒนาชุมชนจากการพัฒนาคน โดยสนับสนุนให้เยาวชน และสมาชิกชุมชนร่วมกันทำงานสาธารณะให้แก่มัสยิด เน้นไปที่ประเด็นทั้งสิ่งแวดล้อมทางสังคมและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ แนวคิดหลักที่อิหม่ามวินัยนำมาสื่อสารกับชุมชนในเรื่องสิ่งแวดล้อมก็คือคำสอนของศาสนาอิสลามจากอัลกุรอาน ที่เรียกว่า อัลหะดีษ ความว่า “มนุษย์ทุกคนต้องเชื่อว่าพระเจ้าสร้างสรรพสิ่งทั้งหลายเพื่อยังประโยชน์แก่มวลมนุษยชาติ” เพื่อเตือนใจว่ามนุษย์ได้รับประโยชน์จากสรรพสิ่งด้วยความเมตตาของพระเจ้า มนุษย์จึงต้องช่วยกันดูแลรักษาสรรพสิ่งเหล่านั้น

โครงการเสียงตามสายเป็นเครื่องมือการสื่อสารแบบแรก ๆ ที่ทดลองใช้เพื่อทำความเข้าใจกับชาวบ้านในทุก ๆ เรื่อง จากจุดเริ่มต้นด้วยลำโพงเพียง 10 ตัวยกระดับมาเป็นเครื่องขยายเสียงกว่า 400 เครื่อง จนถึงกว่า 700 เครื่องทั่วทั้งชุมชนในปัจจุบัน ส่งผลต่อการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องตรงกัน ต่อสถานการณ์สิ่งแวดล้อมในชุมชนที่ตนอาศัย เกิดการระดมกำลังของนักเรียนที่เรียนศาสนา ผู้ปกครอง และชาวบ้าน มาลงคลองแสนแสบเพื่อลากผักตบชวาและขยะที่มีในคลองขึ้นมาบนสองฝั่งคลอง พร้อมประสานงานกับองค์กรภายนอกทั้งสำนักงานเขต ค่ายทหาร เรือรบจำและหน่วยงานเอกชนอื่น ๆ เพื่อให้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบ

จากนั้นโครงการพัฒนาคลองแสนแสบอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นต่อมาก็ประสบความสำเร็จอย่างที่คาดหวัง โดยผู้นำชุมชนอาศัยหลักการทางศาสนาเป็นกุศโลบายให้คนในชุมชนร่วมรักษาและผูกพันกับสายน้ำ จึงเกิดโครงการเลี้ยงปลาหน้ามัสยิด โครงการเลี้ยงปลาในกระชังที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากลำคลองแสนแสบ

มีฝูงปลาแน่นขนัด มีแพฟักไว้สำหรับให้อาหารปลา เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจของชุมชนและผู้มาเยือน เด็ก ๆ ลงเล่นน้ำในคลองแสนแสบอย่างสนุกสนาน โครงการสวนควัวมิมคลองที่เริ่มต้นในโรงเรียน จนริมคลองหน้าชุมชนเกิดแปลงผักในหน้าแล้งและเถาพืชพันธุ์ไม้เลื้อยอย่างน้ำเต้าให้ผลห้อยระยงสู่พื้นดิน

การสื่อสารอย่างต่อเนื่องและยาวนานของอิหม่ามวินัย สะมะฮุนทำให้ปัจจุบันนี้มีสยิดกมาลุลอิสลามเป็นแหล่งงานด้านสิ่งแวดล้อม ด้านการบริหาร ด้านการพัฒนาท้องถิ่นและด้านบูรณาการหลักวิชาการกับศาสนาแก่หน่วยงานท้องถิ่น อาทิ อบต. อบจ. สถาบันการศึกษาทุกระดับทั้งในประเทศและต่างประเทศ รางวัลลูกโลกสีเขียวองค์กรที่สนับสนุนและให้กำลังใจแก่ผลงานการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของบุคคลและกลุ่มบุคคลที่ทำด้วยแรงกาย แรงใจ และด้วยความมุ่งมั่นเป็นความดีที่สมควรได้รับการยกย่องและเผยแพร่เป็นแบบอย่างต่อไปได้มอบรางวัลลูกโลกสีเขียวประเภทชุมชนให้แก่ชุมชนมีสยิดกมาลุลอิสลาม เมื่อปี พ.ศ.2550 และรางวัลลูกโลกสีเขียวประเภทบุคคลให้แก่อิหม่ามวินัย สะมะฮุน เมื่อปี พ.ศ.2552

จากข้อมูลทั้งหมดข้างต้น จึงเป็นที่มาของการวิจัยเรื่อง การสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบ : ชุมชนมีสยิดกมาลุลอิสลาม กรุงเทพมหานคร โดยผู้วิจัยมุ่งศึกษาหัวข้อดังกล่าวเนื่องจากชุมชนมีสยิดกมาลุลอิสลามดำเนินโครงการหลากหลายเรื่องสิ่งแวดล้อมในชุมชนมาอย่างต่อเนื่องและยาวนานจนประสบผลสำเร็จ โดยเฉพาะเรื่องน้ำคลองแสนแสบที่เห็นผลเป็นเชิงประจักษ์และเป็นต้นแบบของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้แก่องค์กรทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ซึ่งการประสบความสำเร็จที่กล่าวมานั้นล้วนเกิดจากการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนทุกระดับ

การสื่อสารชุมชนมีสยิดกมาลุลอิสลาม

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยศึกษารูปแบบการสื่อสารเพื่อการอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบในชุมชนมีสยิดกมาลุลอิสลามโดยศึกษาถึงองค์ประกอบ รูปแบบ วิธีการ กระบวนการขั้นตอนในการสื่อสารระหว่าง ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในชุมชนได้แก่ แหล่งสาร (Source) สาร (Message) สื่อหรือช่องทาง (Channel) ผู้รับสาร (Receiver) และศึกษารูปแบบการสื่อสารที่หมายถึงลักษณะการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบโดยพิจารณารูปแบบการสื่อสารจากลักษณะ ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นสำคัญ

องค์ประกอบในการสื่อสารของชุมชนมัสยิดกมาลูลอิสลามที่ทำให้ประสบความสำเร็จในการสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชนประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ คือ

1) องค์ประกอบด้วยสภาพพื้นฐานของชุมชน หมายถึง ลักษณะชุมชนของชาวมุสลิมที่มีความสัมพันธ์ในการติดต่อสื่อสารอย่างเข้มแข็ง โดยผู้ส่งสารทั้งหมดผ่านกระบวนการสื่อสารระหว่างกันโดยการประชุม การปรึกษาหารือ การสนทนาอย่างไม่เป็นทางการเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันในประเด็นที่ต้องการสื่อสาร สาร (Message) ที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ในการสื่อสารชุมชนเรื่องการอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบ จำแนกเป็น 2 ประเด็นคือ 1) ประเด็นเรื่องความสะอาดที่ยึดหลักการศาสนาอิสลามที่ระบุไว้ในอัลกุรอานเป็นแกนของสาร (Message) คือ ความสะอาดเป็นส่วนหนึ่งของการศรัทธา และน้ำเป็นส่วนสำคัญที่ชาวมุสลิมต้องใช้ชำระล้างร่างกายให้สะอาดก่อนเข้าเฝ้าพระผู้เป็นเจ้าผ่านการละหมาดวันละ 5 ครั้ง และ 2) ประเด็นเรื่องผลประโยชน์ที่จะได้รับจากการอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบ ซึ่งผลประโยชน์ที่สมาชิกทุกระดับในชุมชนได้รับร่วมกันมีทั้งการมีน้ำสะอาดในชุมชนไว้ใช้เพื่อการอุปโภคในครัวเรือน การมีสิ่งแวดล้อมที่ดี เป็นต้น สื่อหรือช่องทาง (Channel) สื่อที่ใช้ในการสื่อสารชุมชนมัสยิดกมาลูลอิสลามต่อประเด็นการอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบ มี 2 ประเภทคือ สื่อบุคคลและสื่อกระจายเสียงระบบเสียงตามสาย โดยสื่อบุคคลคือ อิหม่ามซึ่งสมาชิกในชุมชนทุกระดับให้การยอมรับ นับถือ ยกย่อง ศรัทธา อิหม่ามทำหน้าที่สื่อสารกับชุมชนอย่างต่อเนื่องและยาวนานผ่านทุกช่องทางทั้งการพูดคุยผ่านเสียงตามสาย การพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ การประชุม และอาจกล่าวได้ว่า สื่อบุคคลเป็นสื่อที่ใช้กันอยู่ตามธรรมชาติของชุมชนมัสยิด กมาลูลอิสลาม ผู้รับสาร (Receiver) ในชุมชนมัสยิดกมาลูลอิสลามคือกลุ่มเยาวชนที่ได้รับแนวคิดเรื่องศาสนาและสิ่งแวดล้อมจากผู้ส่งสาร แล้วถ่ายทอดแนวคิดนั้นต่อ ๆ กันไปรุ่นต่อรุ่นด้วยการปลูกฝัง และด้วยทัศนคติที่ผู้รับสารมีความเลื่อมใส ศรัทธาต่ออิหม่ามและผู้อาวุโสกว่าตน นอกจากนี้ทัศนคติของผู้รับสารที่มีต่อประเด็นการสื่อสารก็สำคัญ เพราะผู้รับสารเชื่อว่าการอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบนั้นมีคุณค่ามากทั้งต่อตนเองและต่อชุมชนโดยรวม จึงทำให้การสื่อสารนั้นเกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลเชิงประจักษ์ โดยลำคลองแสนแสบบริเวณมัสยิดกมาลูลอิสลามมีสภาพน้ำและคุณภาพน้ำที่สะอาด สามารถใช้อุปโภคในครัวเรือนได้มาตั้งแต่ปี พ.ศ.2537 จนกระทั่งปัจจุบัน

2) องค์ประกอบด้านความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนเนื่องจากสมาชิกชุมชนมีความเกี่ยวพันเป็นเครือญาติกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ประกอบกับเป็นชุมชนมุสลิมที่มีพื้นฐานเดียวกันเรื่องศาสนาที่เคร่งครัดในการปฏิบัติศาสนกิจร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ เมื่อได้พบกันในวาระต่าง ๆ การสื่อสารระหว่างกันจึงเกิดขึ้น

3) องค์ประกอบด้านโครงสร้างพื้นฐานการสื่อสารในชุมชน ได้แก่ เสียงตามสายถือเป็นเครื่องมือสื่อสารที่เข้าถึงผู้รับสารได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล โดยทั่วทั้งชุมชนมีลำโพงทั้งสิ้น 700 ตัว เพื่อรับฟังการกระจายเสียงมีสวิตช์เปิดปิดการกระจายเสียงที่มีสยิดกมาลุลอิสลามแห่งเดียว นอกเหนือจากการสื่อสารทุกเรื่องกับชุมชนของอิหม่ามวินัย สะมะอูน ในช่วงเวลา 06.00 - 07.00 น. ทุกวันมาเป็นเวลากว่า 30 ปีแล้ว เสียงตามสายยังใช้เป็นสื่อสำคัญที่จะทำให้สมาชิกชุมชนรับรู้ความเป็นไปภายในชุมชน รับรู้ข่าวคราวของญาติ เพื่อนบ้านทั้งด้านชีวิต การพัฒนา การสงเคราะห์ เป็นต้น

รูปการสื่อสารของชุมชนมัสยิดกมาลุลอิสลาม

รูปแบบการสื่อสารของสมาชิกในชุมชนกมาลุลอิสลามมีรูปแบบและวิธีการสื่อสาร คือ มีการกำหนดเป้าหมายอย่างชัดเจน พร้อมทั้งใช้การสื่อสารรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่

1) การสื่อสารระหว่างกลุ่มผู้นำชุมชนกับชาวบ้าน และ 2) การสื่อสารระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน โดยการสื่อสารระหว่างกลุ่มผู้นำชุมชนที่ประกอบด้วยอิหม่าม กรรมการมัสยิด ประธานชุมชน คณะกรรมการชุมชน และชาวบ้านผู้อาวุโสในชุมชนกับกลุ่มชาวบ้านนั้นเป็นรูปแบบการสื่อสารสองทาง (Two-Way Communication) ทิศทางการไหลของข่าวสาร (Flow of information) เป็นแบบบนลงล่าง (Top-Down) อย่างไม่เป็นทางการ (Informal Communication) เน้นการสื่อสารเชิงขอความร่วมมือผ่านสื่อบุคคลมากกว่าการสั่งการ ส่วนการสื่อสารระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้านนั้นเป็นรูปแบบการสื่อสารรอบทิศทาง (Two-Way Communication) ทิศทางการไหลของข่าวสาร (Flow of information) เป็นแบบแนวนอน (Horizontal) และมีลักษณะหลากหลาย (Multiplicity) เน้นการสื่อสารในเชิงปรึกษาหารือ นอกจากนี้ ชาวบ้านยังมีรูปแบบการสื่อสารผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ผ่านสื่อบุคคลผ่านสื่อกระจายเสียงระบบเสียงตามสาย ผ่านสื่อโทรศัพท์ ผ่านเครือข่ายสังคมออนไลน์ (Social Network) หรือการพูดคุยแบบเผชิญหน้า (Face to face)

รูปแบบการสื่อสารของชุมชนมัสยิดกบาลูอิสลามต่อประเด็นการอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบที่พบจากการศึกษานั้นเป็นรูปแบบหนึ่งของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่มีลักษณะเป็นการสื่อสารที่กำหนดเป้าหมายชัดเจน (Goal-oriented) รูปแบบของการสื่อสารที่ใช้มีความหลากหลายและมักเป็นการสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจ (Persuasive Communication) เพื่อให้ผู้รับสารเกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้อัตนคติและพฤติกรรมตามเป้าหมายของการพัฒนา ซึ่งในที่นี้คือการยกระดับคุณภาพชีวิตของชาวชุมชนให้ดีขึ้นตามบริบทของชุมชน

บทบาทของผู้นำในชุมชนมัสยิดกบาลูอิสลามประกอบด้วย บทบาทที่สำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้

1) เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ ผู้นำส่วนใหญ่ล้วนผ่านกระบวนการให้การศึกษาในประเด็นที่ต้องการสื่อสารจากอิหฺมำมจนเกิดความรู้ ความเข้าใจร่วมกัน และถ่ายทอดความรู้นั้นไปสู่ชาวชุมชนคนอื่น ๆ เพื่อให้มีวิสัยทัศน์อยู่ในกรอบเดียวกัน ซึ่งจะทำให้สามารถมองเห็นทางเลือกในการแก้ปัญหาได้หลากหลายและครอบคลุม อันจะเป็นการสนับสนุนการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนให้ดีขึ้นด้วยตนเอง เพราะในการพัฒนาที่แท้จริงก็คือกระบวนการให้การศึกษาระหว่างผู้นำกับชาวบ้านเพื่อนำไปสู่การเกิดจิตสำนึกสาธารณะที่จะแก้ปัญหาคุณภาพชีวิตของตนให้ดีขึ้น

2) เป็นผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลง (Change agent) ที่มีทักษะในการสื่อสาร การให้การศึกษาและให้ความรู้เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ โดยอิหฺมำมวินัย สะมะฮุน เข้าใจวิธีการปฏิบัติอย่างถ่องแท้ พร้อมกับที่เข้าใจเรื่องคนอย่างถ่องแท้ โดยรู้ว่าสมาชิกชุมชนคิดอะไร มีสัมพันธ์ภาพและการติดต่อกันอย่างไร รวมทั้งเข้าใจถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อสมาชิกชุมชน จึงสามารถสื่อสารประเด็นให้สมาชิกชุมชนที่เกี่ยวข้องเข้าใจได้

3) ผู้นำในชุมชนมัสยิดกบาลูอิสลามมีบทบาทในการเป็นครู (Teacher) ที่อุทิศตนเพื่อการสื่อสารในเรื่องราวต่าง ๆ ไปสู่ชาวบ้านในชุมชน และทำให้ผู้อื่นเข้าใจชุมชนของตนในทางที่ถูกต้อง นอกจากนี้ผู้นำยังมีบทบาทอยู่ในการเป็นนักวางแผน (Planner) ที่มีทักษะในการวิเคราะห์สถานการณ์ของชุมชน และกำหนดแนวทางในการทำงานกับชุมชนโดยใช้หลักศาสนาเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการดำเนินงานอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบ

คุณลักษณะของผู้นำในชุมชนมัศยิดกมาลูลอิสลามมีดังนี้

1) เป็นผู้มีความรู้ และมีวิสัยทัศน์ในการแก้ไขปัญหาท้องถิ่น ผู้นำต้องมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลซึ่งเกิดจากการทำงานที่หลากหลายและการเป็นผู้ใฝ่รู้ อีกทั้งมีความเป็นกลาง เสียสละในการดำรงตนให้เป็นแบบอย่างแก่ชุมชนทั้งการสอนศาสนาตามหน้าที่ของอิหม่าม การลงมือทำให้เห็นเป็นตัวอย่างและที่สำคัญผู้นำต้องใจกว้างที่จะยอมรับความเห็นต่าง และมีทางเลือกที่หลากหลายให้แก่สมาชิกชุมชนได้เลือกวิธีที่เหมาะสมกับความสามารถของตนและบริบทของชุมชน

2) คุณลักษณะผู้นำที่พึงประสงค์ของชาวชุมชนมัศยิดกมาลูลอิสลามเกิดจากการสั่งสมบารมีของอิหม่ามวินัย สะมะอูนที่เกิดเป็นความศรัทธาแก่ชาวชุมชน จึงอาจกล่าวได้ว่า คุณลักษณะผู้นำที่พึงประสงค์ของชาวชุมชนมัศยิดกมาลูลอิสลามเกิดจากคุณสมบัติที่พบได้ในอิหม่ามวินัย สะมะอูน

คุณลักษณะและระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนมัศยิดกมาลูลอิสลามต่อประเด็นการอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบ

ในการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาครั้งนี้ผู้วิจัยนำแนวทางการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมของสมาคมสาธารณสุขของอเมริกา (ฉลาด จันทรสมบัติ และคณะ, 2555:33) ผู้วิจัยพบว่าชุมชนมัศยิดกมาลูลอิสลามมีส่วนร่วมใน 3 ระดับดังนี้

1) ระดับการตัดสินใจ (Decision Making) กลุ่มผู้นำซึ่งประกอบด้วยอิหม่าม กรรมการมัศยิด ประธานชุมชน คณะกรรมการชุมชน และผู้อาวุโสในชุมชนจะเป็นเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการกับกิจกรรมในการพัฒนาด้วยตนเอง โดยกำหนดความต้องการ จัดลำดับความสำคัญของประเด็นที่ต้องได้รับการแก้ไขซึ่งพิจารณาจากผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชุมชนเป็นสำคัญผ่านกระบวนการประชุม การปรึกษาหารือทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เมื่อได้มติร่วมกันในกลุ่มผู้นำแล้วจึงสื่อสารออกไปยังสมาชิกชุมชนเพื่อขอความร่วมมือ ซึ่งการมีส่วนร่วมในระดับนี้มีเพียงกลุ่มผู้นำเท่านั้นที่ทำหน้าที่ตัดสินใจ

2) ระดับการร่วมมือ (Cooperation) สมาชิกชุมชนทุกระดับต่างเป็นผู้มีส่วนร่วม โดยสมาชิกชุมชนให้ความร่วมมือต่อแผนงานที่ริเริ่มขึ้นจากกลุ่มผู้นำผ่านการร่วมมือโดยแรงงาน ร่วมมือโดยการสละทรัพย์สินส่วนตัวตามกำลังของตน

ร่วมมือโดยการสละเวลามาร่วมในกิจกรรมนั้น ๆ ซึ่งการมีส่วนร่วมในระดับนี้ สอดคล้องกับลักษณะการมีส่วนร่วมในเชิงการกระทำและการมีส่วนร่วมในเชิงเงินตรา การมีส่วนร่วมในระดับนี้ความคิดเห็นหรือข้อคิดของชาวชุมชนได้รับการรับฟังจากกลุ่มผู้นำ แต่ไม่มีอำนาจรับประกันได้ว่าความคิดเห็นเหล่านั้นจะได้รับการเอาใจใส่จากกลุ่มผู้นำหรือไม่ หมายถึงยอมให้ชาวชุมชนแนะนำได้แต่อำนาจหรือสิทธิการตัดสินใจยังเป็นของกลุ่มผู้นำ

3) ระดับการใช้ประโยชน์ (Utilization) สมาชิกชุมชนทุกระดับยอมรับและใช้ประโยชน์หรือมรรคผลที่เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมในระดับการตัดสินใจ (Decision Making) และระดับการร่วมมือ (Cooperation) ซึ่งการมีส่วนร่วมในระดับการใช้ประโยชน์นี้สอดคล้องกับลักษณะการมีส่วนร่วมในเชิงความรับผิดชอบที่หมายถึงความรู้สึกเป็นเจ้าของ โดยทุกคนเกิดความเข้าใจร่วมกัน ตรงกันว่าการพัฒนารูปแบบใด ๆ ก็ตามที่เกิดขึ้นล้วนเป็นไปเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของสมาชิกชุมชน โดยถือเอาวิถีชีวิต บริบทของชุมชนเป็นเกณฑ์ในการพัฒนา สมาชิกชุมชนทุกคนจึงมีหน้าที่แตกต่างกันไปในการมีส่วนร่วมแต่ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นและได้รับนั้น สมาชิกชุมชนทุกคน ทุกระดับได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันและเป็นการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนที่หมายถึงสิ่งแวดล้อมที่ดีของชุมชนในทุกมิติ

คุณลักษณะเครือข่ายการสื่อสารของชุมชนมัสยิดมาลูลิสลามที่เข้าร่วมการอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบ

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาเครือข่ายการสื่อสารที่เป็นกลุ่มบุคคลซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในการแพร่กระจายข้อมูล โดยศึกษาเครือข่าย จำนวน 2 กลุ่มคือ 1) กลุ่มครูจาก 3 โรงเรียนที่ตั้งอยู่ในชุมชน ได้แก่ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก โรงเรียนสอนศาสนา และโรงเรียนประถมศึกษา 2) กลุ่มโรงงานอุตสาหกรรม ลักษณะเครือข่ายการสื่อสารที่ศึกษานั้น พิจารณาจากการแพร่กระจายข่าวสารในประเด็นการอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบ ที่จำแนกไว้เป็น 2 แบบ คือการสื่อสารแบบมีศูนย์กลาง (Centralized Communication) และการสื่อสารแบบกระจายอำนาจ (Decentralized Communication) ผลการวิจัยพบว่าชุมชนมัสยิดมาลูลิสลามมีเครือข่ายการสื่อสาร 2 กลุ่ม คือ

1) กลุ่มครู เริ่มรวมตัวกันมาตั้งแต่เป็นเยาวชน จำนวน 10-20 คน ซึ่งเริ่มการศึกษานานาชาติที่ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก และโรงเรียนสอนศาสนาภายในชุมชน

เมื่ออิหม่ามมีโครงการอบรมกลุ่มเยาวชนเรื่องเสียงตามสาย ทำให้เยาวชนกลุ่มนี้คุ้นเคยกับข้อมูล ข่าวสารที่เกี่ยวกับชุมชนของตนในทุกมิติตามที่อิหม่ามถ่ายทอดให้ผ่านแนวคิดหลักคือศาสนา เมื่อชุมชนก่อตั้งโรงเรียนในระดับประถมศึกษาขึ้นเป็นโรงเรียนเอกชนสอนหลักสูตรท้องถิ่นควบคู่ไปกับหลักสูตรสามัญ กลุ่มเยาวชนที่มีคุณสมบัติครบถ้วนในการประกอบอาชีพครูจึงเข้ามาทำงานในโรงเรียน เกิดการรวมตัวขึ้นเป็นกลุ่มครูเพื่อสืบทอดเจตนารมณ์การพัฒนาชุมชนโดยส่งผ่านแนวคิดนั้นไปสู่นักเรียนภายในโรงเรียนพิทยพัฒน์ศึกษา เนื่องจากสมาชิกในกลุ่มต่างเข้าใจวัตถุประสงค์ในการพัฒนาชุมชนของตนอย่างถ่องแท้ ประกอบกับระยะของการรวมกลุ่มในปัจจุบันเป็นระยะปฏิบัติการ (Performing stage) ที่สมาชิกทุกคนร่วมมือ ประสานกันเป็นอย่างดีจากสายสัมพันธ์ที่มีมานาน ส่งผลให้ลักษณะการสื่อสารเครือข่ายเป็นแบบกระจายอำนาจ (Decentralized Communication) สมาชิกทุกคนสามารถติดต่อกันได้โดยอิสระ ไม่มีใครตัดสินใจคนเดียว ทุกคนช่วยกันแก้ปัญหา มีลักษณะย่อยของการสื่อสารเครือข่ายเป็นแบบสื่อสารทุกช่องทาง (All Channel Network) สมาชิกทุกคนติดต่อกันได้ทุกทิศทางไม่ผ่านตัวกลางหรือสมาชิกคนอื่น ๆ ในการรับและส่งข้อมูล ขณะเดียวกันก็เปิดโอกาสให้สมาชิกมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน เกิดปฏิกริยาย้อนกลับ (Feedback) ได้ตลอดเวลา

2) กลุ่มโรงงานอุตสาหกรรม เริ่มรวมตัวกันเมื่อปี 2537 สมาชิกกลุ่มคือเจ้าของโรงงานอุตสาหกรรมและพนักงาน จำนวนรวม 50 คน เจ้าของโรงงานมีนโยบายรับพนักงานโดยพิจารณาจากการเป็นคนในชุมชนมัสยิดกมาลุลอิสลามเป็นอันดับแรก โดยโรงงานอุตสาหกรรมตัดเย็บเสื้อผ้ากีฬาแห่งนี้เป็นโรงงานเพียงแห่งเดียวในชุมชนที่ได้รับสิทธิ์เช่าพื้นที่ของมัสยิดประกอบกิจการอื่น ๆ ที่ไม่ใช่เช่าที่เพื่อการอยู่อาศัย ดังนั้นเจ้าของโรงงานเกิดความรู้สึกขอบคุณและประสงค์จะตอบแทนชุมชนด้วยการมีส่วนร่วมในทุกกิจกรรมของชุมชนที่เป็นไปเพื่อการพัฒนา ระยะของการรวมกลุ่มคือระยะยินยอม (Norming stage) เพราะเจ้าของโรงงานที่เป็นผู้นำกลุ่มและสมาชิกกลุ่มยอมรับแนวคิดหลักที่เป็นบรรทัดฐานของชุมชนร่วมกัน ลักษณะการสื่อสารเครือข่ายจึงเป็นการสื่อสารแบบมีศูนย์กลาง (Centralized Communication) โดยเจ้าของโรงงานอุตสาหกรรมเป็นศูนย์กลางในการรับข้อมูลข่าวสารจากสมาชิกเครือข่ายที่เป็นพนักงานในโรงงานอุตสาหกรรม สมาชิกเครือข่ายจะไม่ติดต่อกันเอง มีลักษณะย่อยของการสื่อสารเป็นแบบวงล้อ (Wheel Network) คือเจ้าของโรงงานรับข้อมูลจากอิหม่าม หรือจากพนักงานในโรงงานแล้วส่งต่อไปยัง

สมาชิกคนอื่น ๆ โดยที่เจ้าของโรงงานอุตสาหกรรมเป็นผู้มีอำนาจในการตัดสินใจ และเป็นผู้รับผิดชอบผลสำเร็จของงานที่เครือข่ายเข้าไปมีส่วนร่วม

อภิปรายผล

งานวิจัยเรื่อง “การสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบ : ชุมชนมัลยัดกมาลูลิสลาม กรุงเทพมหานคร” ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ผลการศึกษาโดยพิจารณาจากแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเด็นหลักตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ

1) ผลการวิจัยครั้งนี้พบว่า การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในชุมชนของกมาลูลิสลามเป็นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงกล่าว คือ สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการแสดงทัศนะต่อปัญหา วิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งวิธีการแก้ปัญหาจากทัศนะของ ทำให้สมาชิกในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญ และเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน จึงทำให้การสื่อสารสร้างการมีส่วนร่วมประสบความสำเร็จ สอดคล้องกับผลการวิจัยของที่พบว่าสมาชิกชุมชนเกิดความรับผิดชอบในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยความสามารถของตนเองทั้งการเสียสละแรงกาย เสียสละทรัพย์สิน สละเวลาเพื่อดำเนินกิจกรรมในการพัฒนา เป็นต้น ทั้งนี้การเข้าไปมีส่วนร่วมของชุมชนในลักษณะการตัดสินใจและรับผิดชอบในการกิจของชุมชนเคียงบ่าเคียงไหล่กับหน่วยงานอื่น ๆ ลดการพึ่งพาหน่วยงานภายนอกและเป็นการเพิ่มพลังอำนาจ (Empower) ให้แก่ชุมชน

2) ผู้นำชุมชนมีความรู้ความสามารถในเชิงการบริหารจัดการชุมชน และมีความสามารถในการสื่อสาร พร้อมทั้งสมาชิกในชุมชนยอมรับนับถืออิหม่ามที่เป็นผู้นำชุมชน คืออิหม่ามวินัย สะมะอูน ที่มีคุณลักษณะของผู้ส่งสาร (Source) ที่ดี มีทักษะในการสื่อสาร หมายถึง ความสามารถ ความชำนาญในการสื่อสาร มีทักษะที่เกี่ยวข้องคือการพูด การเขียน การอ่าน การใช้เหตุผลหรือความคิด ซึ่งทักษะต่าง ๆ เหล่านี้มีผลต่อความคิดของผู้ส่งสารที่จะสื่อสารให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์และความตั้งใจของการสื่อสาร นอกจากนี้อิหม่ามวินัย สะมะอูนมีทัศนคติต่อตนเองคือการประเมินความเชื่อมั่นของตนเองว่าสามารถสื่อสารได้ในระดับสูงจากการเป็นครูสอนศาสนามาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษจนถึงอิหม่ามวินัย สะมะอูน นับได้ 3 รุ่น และทั้ง 3 รุ่น ได้รับความนับถือ ศรัทธาจากคนในชุมชนทั้งสิ้น มีทัศนคติต่อหัวข้อการสื่อสารที่เชื่อว่า หัวข้อ หรือประเด็นหลักที่จะใช้ในการสื่อสารนั้นมีคุณค่ามากพอเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนได้

ด้วยคุณลักษณะพิเศษของผู้นำที่มีในอิหม่ามวินัย สะมะฮุน หรืออาจเรียกว่า บารมี ที่ผ่านการสั่งสมมาเป็นเวลานานจึงมีผลต่อพฤติกรรมในการสื่อสารของผู้ส่งสารมีผลต่อสาร ต่อปฏิกริยาของผู้รับสารโดยเฉพาะการจงใจให้เกิดความร่วมมือจากสมาชิกในชุมชน สอดคล้องกับแนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม และการสื่อสารแบบสองจังหวะ คือ ผู้นำทางความคิด (opinion leader) เป็นผู้ที่มิบทบาทสำคัญในการเริ่มต้นสร้างความเปลี่ยนแปลงในสังคม ดังนั้นสมาชิกในชุมชนใดหากต้องการเริ่มดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญหาในชุมชนควรเลือกผู้นำทางคิดที่เป็นผู้นำชุมชนที่ได้รับการยอมรับนับถือเพื่อชักจูงในสมาชิกชุมชนให้มาร่วมมือกันในการพัฒนาชุมชน สร้างสาธารณประโยชน์ รับผิดชอบงานภายในชุมชนและทำงานร่วมกับชาวบ้านเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชนโดยรวม

คุณลักษณะของผู้นำชุมชนส่งผลให้การแสดงบทบาทหน้าที่ในชุมชนประสบความสำเร็จประกอบด้วย 1) ความสามารถเฉพาะบุคคล 2) เป็นบุคคลที่สมาชิกในชุมชนเคารพนับถือตามความเชื่อทางศาสนา 3) เป็นผู้มึบารมีที่พระเจ้าประทานให้ สอดคล้องกับการผลวิจัยเรื่อง “ความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อการอนุรักษ์แหล่งน้ำ : กรณีศึกษาชุมชนคลองแสนแสบ” ของดุษฎี โยเหลา และคณะ (2543) จากวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่ 2 พบว่าดัชนีบ่งชี้ความเข้มแข็งของชุมชน 1 ใน 7 ประการนั้น คือลักษณะผู้นำที่เข้มแข็ง เป็นผู้นำที่รับฟังความคิดเห็นของคนในชุมชนเสียสละ ทำประโยชน์ให้แก่ชุมชน เป็นผู้มึบารมีและคุณธรรมสูงสามารถจงใจให้คนมาร่วมทำงานสาธารณประโยชน์ได้มาก ไม่มีการแบ่งแยกระหว่างผู้นำกับผู้ตาม เป็นผู้มีความสามารถในการติดต่อกับหน่วยงานภายนอกเพื่อหางบประมาณและการสนับสนุนจากภายนอก และมีคณะกรรมการที่ร่วมมือกันทำงานอย่างเต็มที่

3) รูปแบบการสื่อสารที่เป็นลักษณะเฉพาะของชุมชนมาลูลอิสลามที่ทำให้ประสบความสำเร็จ คือ การสร้างเครือข่ายการสื่อสาร ที่ให้ชุมชนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นต่อปัญหาชุมชนของตน แสดงปฏิกริยาตอบกลับ (Feedback) ต่อมติของกลุ่มผู้นำชุมชน และนำไปสู่การอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบที่พัฒนาได้ตรงจุด สอดคล้องกับแนวคิดของ McQuail (1983) ที่อธิบายรูปแบบสำคัญของการสื่อสารที่มีบทบาทในการพัฒนาแนวใหม่ไว้ว่า ต้องมีลักษณะที่หลากหลาย (Multiplicity) มีขนาดเล็ก (Smallness of scale) สร้างและใช้อยู่ในท้องถิ่นเอง (Locality) มีความยืดหยุ่นสูง ไม่เป็นสถาบัน (Deinstitutionalisation) มีการแลกเปลี่ยน

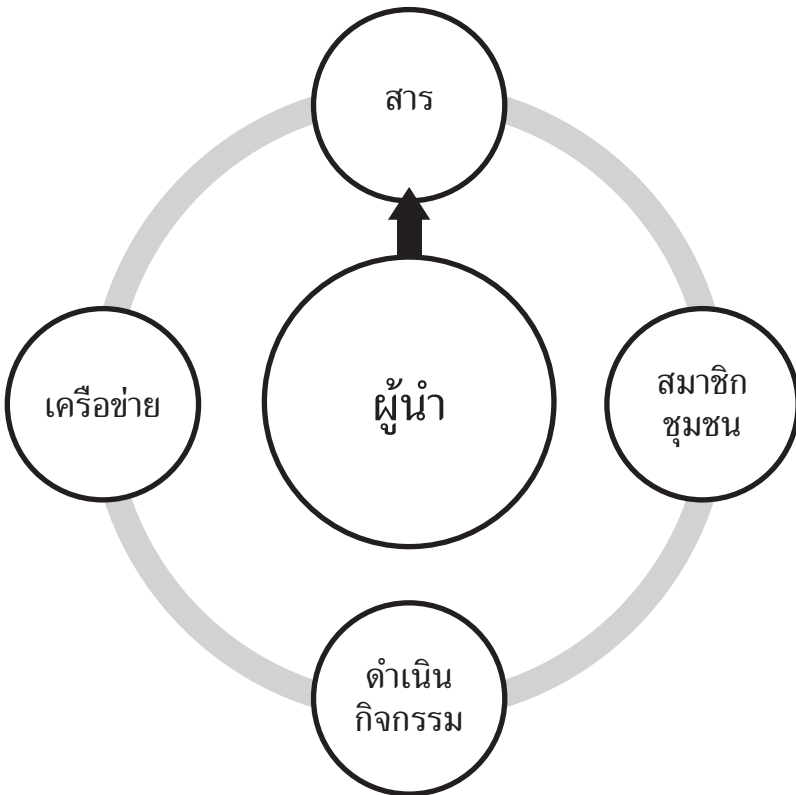
บทบาทระหว่างผู้ส่งสาร - ผู้รับสาร (Interchange of sender-receiver roles) และเน้นการสื่อสารแนวนอนในทุกระดับ (Horizontal of Communication)

ลักษณะการสื่อสารเครือข่ายในชุมชนมัสยิดกมลอุลอิสลามเป็นไปใน 2 ลักษณะ คือ 1) เครือข่ายกลุ่มชุมชนมีการสื่อสารแบบกระจายอำนาจ (Decentralized Communication) ซึ่งสมาชิกทุกคนสามารถติดต่อกันได้โดยอิสระ มีลักษณะย่อยของการสื่อสารเครือข่ายเป็นแบบสื่อสารทุกช่องทาง (All Channel Network) สมาชิกทุกคนติดต่อกันได้ทุกทิศทางไม่ผ่านตัวกลางหรือสมาชิกคนอื่น ๆ ในการรับและส่งข้อมูล ขณะเดียวกันก็เปิดโอกาสให้สมาชิกมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน เกิดปฏิกริยาย้อนกลับ (Feedback) ได้ตลอดเวลา และ 2) เครือข่ายโรงงานอุตสาหกรรมมีการสื่อสารแบบมีศูนย์กลาง (Centralized Communication) ลักษณะย่อยของการสื่อสารนี้เป็นแบบวงล้อ (Wheel Network) โดยสมาชิกเครือข่ายจะไม่ติดต่อกันเอง ศูนย์กลางของเครือข่ายรับข้อมูลจากสมาชิกในชุมชนแล้วส่งต่อไปยังสมาชิกคนอื่น ๆ ในเครือข่ายโดยศูนย์กลางของเครือข่ายเป็นผู้มีอำนาจในการตัดสินใจและเป็นผู้รับผิดชอบผลสำเร็จของงานที่เครือข่ายเข้าไปมีส่วนร่วมนั้น

ตามแนวคิดของ Shaw (อ้างถึงใน นัชนันท์ मुखแจ้ง, 2550 : 20-22) สรุปประเด็นสำคัญจากการวิจัยเรื่องเครือข่ายการสื่อสารไว้ว่า โครงสร้างการสื่อสารแบบกระจายอำนาจจะมีประสิทธิภาพมากกว่าในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ในการทำงานง่าย ๆ ใช้ข้อมูลข่าวสารจำนวนน้อย ๆ สมาชิกไม่ถูกรอบงำโดยใครเพียงคนเดียวในเครือข่าย ทุกคนสามารถใช้ข้อมูลที่ได้รับร่วมกันและลงมือปฏิบัติด้วยกันได้ เป็นผู้ตัดสินใจ เป็นผู้นำร่วมกัน ทำให้สามารถทำงานได้รวดเร็วและมีข้อผิดพลาดน้อย เพราะสมาชิกทุกคนช่วยกันตรวจสอบผลงานที่เกิดขึ้น

การสร้างเครือข่ายการสื่อสารนี้เป็นกระบวนการสื่อสารที่เอื้อให้เกิดบรรยากาศการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันของสมาชิกชุมชน จึงทำให้การสื่อสารชุมชนนั้นสร้างแผน หรือสร้างระบบการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วม ด้วยการเสนอข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับบริบทของชุมชนและเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านทุกด้าน ทั้งศาสนา การศึกษา เศรษฐกิจ สังคม ฯลฯ การสื่อสารในรูปแบบนี้ทำให้ชาวชุมชนได้รับรู้เรื่องราวหลากหลาย สามารถนำข้อมูลมาเปรียบเทียบ และเลือกวิธีที่เหมาะสมกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน

กล่าวโดยสรุปคือรูปแบบการสื่อสารที่มีลักษณะเฉพาะนี้ ประกอบด้วยการมีผู้นำชุมชนที่มีความรู้ ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในบริบทชุมชน สามารถสร้างเนื้อหาสาระเพื่อถ่ายทอดความรู้ไปยังเครือข่ายของสมาชิกในชุมชน สมาชิกในชุมชนรับทราบสาระของสารนั้น เรียนรู้ ปฏิบัติตามโดยความศรัทธาที่มีต่อหลักการศาสนาและศรัทธาที่มีต่อผู้นำผ่านกิจกรรมที่กำหนดขึ้นร่วมกันทั้งการขุดลอกคูคลอง การปลูกต้นไม้เพิ่มเติมในชุมชน หรือการคัดแยกขยะในครัวเรือน การทำบ่อบำบัดน้ำเสียก่อนปล่อยลงคลองแสนแสบ เป็นต้น เมื่อสมาชิกได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้จากการมีส่วนร่วม จากนั้นถ่ายทอดความรู้นวัตกรรมนี้ไปยังสมาชิกคนอื่นๆ จึงทำให้เกิดวงจรรพัฒนาเกิดขึ้น ซึ่งสามารถอธิบายด้วยแผนภาพ ดังต่อไปนี้

4) คุณลักษณะและระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนมัสยิดกมาลุลออิสลามที่เข้าร่วมการอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบ มี 3 ระดับ คือ 1) ระดับการตัดสินใจ (Decision Making) สมาชิกชุมชนที่มีส่วนร่วมในระดับนี้คือกลุ่มผู้นำและกลุ่มเครือข่าย 2) ระดับการร่วมมือ (Cooperation) สมาชิกชุมชนทุกระดับทั้งผู้นำชาวบ้าน และเครือข่ายมีส่วนร่วมในระดับนี้ โดยการเสียสละ เวลา ทรัพย์สิน แรงงาน เพื่อให้การดำเนินงานอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบสำเร็จ เป็นลักษณะการมีส่วนร่วมในเชิงการกระทำและการมีส่วนร่วมในเชิงเงินตรา 3) ระดับการใช้ประโยชน์ (Utilization) ในระดับนี้ สมาชิกชุมชนทุกคนต่างยอมรับและเข้าถึงการมีส่วนร่วมด้วยกัน การมีส่วนร่วมในระดับนี้เป็นการมีส่วนร่วมที่หมายถึงความรู้สึกเป็นเจ้าของ ไม่ใช่ในความหมายของการร่วมมือ สอดคล้องกับลักษณะการมีส่วนร่วมในเชิงความรับผิดชอบที่เกี่ยวกับการกระจายภารกิจและความรับผิดชอบในการดำเนินงานอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบไปให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกคน

กล่าวได้ว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนมัสยิดกมาลุลออิสลามนั้นคือการมีส่วนร่วมในระดับที่อำนาจเป็นของประชาชนตามแนวคิด บันไดการมีส่วนร่วม 8 ระดับ ของ Arntein ที่มองความเข้มแข็งของการมีส่วนร่วมที่ประชาชนต้องมีอำนาจในการตัดสินใจอย่างเต็มที่ต่อปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนทั้งความคิดเห็นที่มีต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชน การหาทางแก้ไขปัญหาร่วมกันของชุมชน วิธีการในการแก้ปัญหากำหนดขึ้นจากความสามารถและความเหมาะสมของชุมชน ส่งผลให้เกิดความรับผิดชอบ เกิดสำนึกในฐานะเจ้าของชุมชนที่พร้อมจะพัฒนาชุมชนของตนโดยลดการพึ่งพาหน่วยงานภายนอกอื่น ๆ ถือเป็นการสร้างความมั่นใจให้เกิดแก่สมาชิกชุมชนที่เข้ามามีส่วนร่วมจากการที่ผู้นำชุมชนเห็นคุณค่าในความคิดและความเชื่อของเขาที่แสดงต่อการอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบ ซึ่งผลประโยชน์จากการมีส่วนร่วมที่อำนาจเป็นของประชาชนนี้คือการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนตามบริบทของสังคมนั้น ๆ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะสำหรับชุมชนมัสยิดกมาลุลออิสลาม

1) การสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมชุมชนมัสยิดกมาลุลออิสลามปัจจุบันเป็นการพัฒนาชุมชนทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ ศาสนา การศึกษา สิ่งแวดล้อม ฯลฯ โดยที่สมาชิกชุมชนเป็นผู้กำหนดแนวทางในการพัฒนานั้น ๆ เป็นต้นแบบให้องค์กร

ภายนอกทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภายในประเทศและต่างประเทศมาศึกษา ทั้งนี้ดำเนินไปด้วยคุณลักษณะพิเศษของผู้นำ ที่ได้รับความศรัทธาและการยอมรับนับถือจากภายในและภายนอกชุมชน แม้อิหม่ามจะมีแนวคิดในการสร้างผู้นำรุ่นใหม่ให้เกิดขึ้นเพื่อสืบทอดเจตนารมณ์ในการพัฒนาชุมชนผ่านผู้นำชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ แต่ความศรัทธา และบารมีที่ได้มานั้นเกิดจากการสั่งสมมาเป็นระยะเวลายาวนาน ไม่ได้เกิดจากตำแหน่งหน้าที่ ดังนั้นอิหม่ามจึงควรสื่อสารกับสมาชิกชุมชนถึงการสืบทอดตำแหน่งผู้นำในฐานะอิหม่าม เพื่อให้ผู้นำคนต่อไปได้มีโอกาสสร้างความศรัทธาให้เกิดแก่ชาวบ้านโดยการสนับสนุนของอิหม่าม และได้เรียนรู้ผู้รู้ทักษะที่รอบด้านในการพัฒนาชุมชน

2) ควรมีการจัดทำหลักสูตรการสื่อสารเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างเป็นทางการ และเปิดให้ผู้นำ หรือสมาชิกชุมชนอื่น ๆ ที่มีบริบทใกล้เคียง หรือผู้สนใจศึกษาได้เข้ารับการอบรมในหลักสูตรนี้ เพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานพัฒนาชุมชนมัซยิดกมาลุลอิสลามให้ขยายออกไปในวงกว้าง

ข้อเสนอแนะสำหรับงานวิจัยในอนาคต

1) การวิจัยในอนาคตควรวิจัยเรื่องการเปรียบเทียบการสื่อสารที่ประสบความสำเร็จในบริบทที่แตกต่างกัน โดยอาจนำเรื่องของการรวมตัวในชุมชนของศาสนาพุทธ คริสต์ และอิสลามมาเปรียบเทียบวิจัยเพื่อนำเสนอให้ชุมชนอื่นเห็นแนวทางการเลือกจัดการดำเนินการให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมที่แตกต่างกัน

2) การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ศึกษากระบวนการสื่อสารชุมชนเป็นหลัก ไม่ได้ศึกษาปัจจัยภายนอกชุมชนหรือกระบวนการสื่อสารจากชุมชนไปสู่ภายนอก หากมีการวิจัยในอนาคตขอเสนอแนะให้ทำการวิจัยเชิงปริมาณเพื่อพิสูจน์ยืนยันความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร เพื่อให้ทราบประสิทธิผลของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาและนำมาปรับปรุงแก้ไขการสื่อสารของชุมชนต่อไป

บรรณานุกรม

- กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. 2549. สื่อสารเพื่อโลกสวย:บทเรียนจากการสื่อสาร
เพื่อการจัดการ สิ่งแวดล้อมในชุมชน. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เซเว่น
พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด.
- ดุษฎี โยเหลา และคณะ. 2543. ความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อการอนุรักษ์แหล่งน้ำ
: กรณีศึกษา ชุมชน คลองแสนแสบ. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัย
พฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- นัชพันธ์ มุขแจ้ง. 2550. “เครือข่ายและกระบวนการสื่อสารเพื่อส่งเสริมการ
ท่องเที่ยวเชิงเกษตรของชมรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตร อำเภอวังน้ำเขียว
จังหวัดนครราชสีมา.” วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
นิเทศศาสตร์พัฒนาการ ภาควิชาการประชาสัมพันธ์ คณะนิเทศศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บรรจง บินกาชัน. 2547. สารานุกรมอิสลาม : ฉบับเยาวชนและผู้เริ่มสนใจ.
กรุงเทพมหานคร : อัลอะมีน.
- ปรมะ สตะเวทิน. 2546. หลักนิเทศศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด
ภาพพิมพ์.
- ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และคณะ. 2549. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมและการพัฒนา
ชุมชน : จากแนวคิดสู่ปฏิบัติการวิจัยในสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร :
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- พระธีระพล ชัยยะนุภาพ. 2547. “บทบาทของผู้นำทางศาสนากับการพัฒนา
ชุมชนเข้มแข็ง.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา
การเมือง และเศรษฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกริก.
- มัจฉาน สะมะอูน. 2524. อัลกุรอาน ฉบับแปลภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร :
ส.วงศ์เสีี่ยม.
- มหาวิทยาลัยรามคำแหง. ทฤษฎีสื่อสารมวลชน.
http://e-book.ram.edu/e-book/m/mc111/mc111_08_03.html.
16 สิงหาคม 2556.
- สำนักงานระบายน้ำ. สรุปสถานการณ์คุณภาพน้ำคลองในเขตกรุงเทพมหานคร
ปี 2550.

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. นโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ.

http://www.onep.go.th/index.php?option=com_content&view=article&id=2756&Itemid=166 16 สิงหาคม 2556.

อำพร ปวงรังสี. 2551. “กระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม: กรณีศึกษาประเพณีแข่งเรือ ชุมชนบ้านดอนไชย ตำบลกลางเวียง อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน.” วิทยานิพนธ์พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

Sherry R Arnstein. “A Ladder of Citizen Participation.” **JAIP** 35,4 (July 1969) : 216-224.

Denis McQuail. 1983. **Mass Communication Theory : An Introduction by Hardcover.** California : SAGE Publications co.,Inc.

Poplin Dennies E. 1979. **Communities: A Survey of Theories and Method of Research.** Newyork : Mcmillanpub Co.,Inc.